

Eino Karhu

Kalevala maailman kielillä

Kalevala — nimenomaan Elias Lönnrotin muokkaamassa kirjallisessa asussa — on eittämättä kuuluisin muistomerkki kaikesta siitä, mitä karjalaiset ja suomalaiset ovat sanataiteessa luoneet. Kuitenkin karjalais-suomalaisesta kansanrunoudesta oli kulttuurimaailmaan levinnyt jossain määrin tietoja jo ennen kuin Lönnrot julkaisi Kalevalan ensimmäisen (1835) ja toisen (1849) laitoksen. 1700-luvun jälkipuoliskolla siihen myötävaikuttivat suomalaisen valistajan H. G. Porthanin latinankieliset kansanrunoustutkimukset. Aivan 1800-luvun alussa ruotsalainen tutkimusmatkailija A. F. Skjöldebrand ja italialainen G. Acerbi sisällyttivät erinäisiä karjalais-suomalaisia kansanrunoja kirjoihinsa, jotka käännettiin eräille Euroopan maiden kielille. Vuonna 1819 H. R. von Schröter julkaisi Uppsalassa kansanrunokokoelman, jossa alkuperäisten runojen rinnalla oli saksankielinen käännös. Todekkoon, että nuo julkaisut tunnettiin myös Venäjällä. Vuonna 1806 julkaisi venäläinen aikakauslehti Ljubitel slovesnosti otteen G. Acerbin kirjasta; 1820-luvun alussa kävivät V. I. Braikevitš ja suomalaissyntyinen A. Hipping esittelmöimässä pohjoisten seutujen kirjallisuudesta, mm. karjalais-suomalaisista runoista Venäjän kirjallisuuden ystävien vapaan seuran istunnoissa. Seuran presidenttinä oli siihen aikaan runoilija Fjodor Glinka. Myöhemmin, vuonna 1827, ollessaan Petroskoissa karkotettuna dekabristirunoilija Glinka tapasi kansanrunojen kerääjän A. Sjögrenin, jolta hän sai kahden runon tekstit. Hän venäjäksi ne ja julkaisi vuonna 1828 Slavjanin-aikakauslehdessä.

Nuo olivat kuitenkin vasta erillisiä ilmauksia kulttuurimaailman heräävästä kiinnostuksesta karjalais-suomalaiseen kansanrunouteen. Jotta kiinnostuksesta olisi tullut pysyvä ja laajeneva, tarvittiin voimakasta kannustetta, ja Elias Lönnrotin julkaisut täyttivät tämän tehtävän

loistavasti. Lönnrot ei aloittanut tyhjää, hänellä oli edeltäjiä, mutta voidaan varmasti sanoa, että juuri hänelle kulttuurimaailma on eniten kiitollisuuden velkaa karjalais-suomalaisen kansanrunouden löytämisestä.

Ensimmäiset Kalevalan käännökset ilmestyivät heti Lönnrotin alkuperäisten laitosten jälkeen. Jo vähän ennen eepoksen ensimmäisen laitoksen ilmestymistä Lönnrot itse julkaisi marraskuussa 1835 oman ruotsinnoksensa 11. runosta (Väinämöisen kosinta) Helsingfors Morgonblad -lehdessä, jonka toimittajana oli silloin huomattava suomalainen runoilija J. L. Runeberg. Ilmeisesti Lönnrotin ruotsintama oli myös 29. runo, joka julkaistiin samassa lehdessä seuraavan vuoden helmikuussa (ennen Kalevalan toisen osan ilmestymistä; ensimmäinen laitos oli kaksiosainen). Myös Runeberg kiinnostui Kalevalasta. Vuosina 1836—37 hän julkaisi lehdessään omat 15. runon ja eepoksen ensimmäisen laitoksen esipuheen ruotsinnoksensa. Runeberg hallitsi suomea jossain määrin. Taito ei kuitenkaan riittänyt muinaisrunojen kääntämiseen ja häntä auttoi yliopiston suomen kielen lehtori K. N. Keckman.

Alkuvaiheessa Kalevalasta kiinnostuneista runoilijoista tulee vielä mainita F. M. Franzen, joka katsotaan kuuluvaksi yhtä lailla Suomen kuin Ruotsinkin kirjallisuuteen (hän kirjoitti ruotsiksi ja muutti Suomesta Ruotsiin vuonna 1811). Siitä että Franzen yritti kääntää Kalevalan runoja ja ajatteli vakavasti käännöstyön ongelmia, tiedetään vain hänen kirjeenvaihtonsa perusteella. Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota muun muassa siihen hänen otaksumaansa, että runojen ensimmäisten ruotsintajien käyttämä nelipolvinen trokee ei vastannut täydellisesti kalevalamittaa; vain osa Kalevalan säkeistä sopii jokseenkin tarkasti trokeen runojalkaan, kun taas muiden säkeitten mitta vaihtelee. Franzen kat-

soi tarpeelliseksi saada myös käännoksiin suurempaa runomitan monipuolisuutta rytmien yksitoikkoisuuden välttämiseksi. Näin Franzen nosti esille vieläkin ajankohtaisen Kalevala-käännoksiin liittyvän ongelman.

Vuonna 1841 Helsingissä näki päivänvalon Kalevalan ensimmäisen laitoksen täydellinen ruotsinno, joka oli tunnetun suomalaisen kielimiehen ja kansatieteilijän M. A. Castrénin tekemä. Käännoksellä oli suuri kansainvälinen ja myös kansallinen merkitys, olihan Suomen älymystö tuolloin edelleenkin valtaosaltaan ruotsinkielistä. Castrénin käännoös avasi lukijoille eepoksen runollisen sisällön ja samalla kannusti perehtymään tarkemmin alkuperäisteokseen. Tiedetään esimerkiksi, että Runeberg tutustui koko Kalevalaan (ensimmäiseen laitokseen) juuri Castrénin ruotsinnoksen kautta.

Samana Kalevala-käännoksen luki myös tunnettu germanisti ja mytologi Jacob Grimm, joka maaliskuussa 1845 piti laajan esitelmän karjalais-suomalaisesta eepoksesta Berliinin tiedeakatemiassa. Esitelmä julkaistiin saksalaisessa kielitieteellisessä aikakauslehdessä (ja Suomessa — ruotsinkielisenä), mikä myötävaikutti Kalevala-tietouden leviämiseen Euroopan kirjallisuustieteellisiin piireihin. Folkloristiikan mytologisen koulukunnan edustajana J. Grimm pyrki löytämään Kalevalasta ennen kaikkea perimmäisen mytologisen perustan ja jälkiä muinaisista pakanallisista jumalista kertovista legendoista. Hänen mielestään nämä jumalat vähitellen väistyivät antaen tilaa »inhimillisemmille» eepseille sankareille. Grimmin mukaan Väinämöinen oli alkuaan maan jumala, Ilmarinen tulen jumala, Ahti Lemminkäinen veden jumala jne. Vaikka mytologisen koulukunnan edustajien kannanotoilla oli omat metodiset puutteellisuutensa, J. Grimmin kiistaton ansio on kuitenkin se, että hän oli yksi ensimmäisistä Euroopan tietees- sä, joka arvosti Kalevalaa taiteellisesti ja historiallis-kulttuurisesti huomattavana runomuistomerkinä.

Suomessa julkaistiin vuonna 1852 myös ensimmäinen Kalevalan (toisen

laitoksen) saksannos, joka oli venäläisen tiedemiehen, Pietarin tiedeakatemian jäsenen Anton Schiefnerin käsialaa. Tallinnassa syntynyt Schiefner luki Pietarin yliopistossa ensin lakitiedettä ja valitsi sitten filologian. Hänestä tuli monipuolinen kielitieteilijä: hänen kiinnostuspääriinsä kuuluivat sekä muinais- (sanskrit, muinaiskreikka, latina) että nykykielet — kaukasialaiset, tiibetiläiset, mongolilaiset ja suomalais-ugrilaiset kielet. Vuonna 1849 Schiefner tutustui Castréniin ja kiinnostui hänen vaikutuksestaan Kalevalan kääntämisestä saksaksi. Silloin Lönnrotin laatimaa toista laitosta oltiin vasta julkaisemassa, ja jo ennen sen ilmestymistä Castrén lähetti Schiefnerille kirjapainosta saamiaan vedoksia käännettäväksi. Tämä selittää sen, miksi täydellisen Kalevalan saksannos ilmestyi niin pian alkuperäisen jälkeen. Käännoksen käsikirjoitusta tarkistettiin Suomessa. Castrén ja toinen suomalainen C. G. Borg auttoivat Schiefneria erilaisin neuvoin, muun muassa oikaisuluvussa. Kirjeessään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, joka oli valinnut hänet jäsenekseen, Schiefner kirjoitti, että saksannoksen käsikirjoitus oli hänellä valmis jo vuonna 1849, ts. samanaikaisesti alkuperäisen Kalevalan ilmestymisen kanssa. Samana vuonna ilmestyi näytteitä hänen käännoksestaan saksankielisessä Sankt-Peterburgische Zeitung -lehdessä, jota julkaistiin silloin Venäjän pääkaupungissa.

Schiefnerin saksannokseen nojasivat sitten myöhemmät Kalevalan saksantajat, mm. Martin Bubner (1914) ja Wolfgang Steinitz (1968) toimittamissaan laitoksissa. Yleensäkin on sanottava, että Schiefnerin käännoös sai toimia muillekin kielille kääntävien »tarkistusvälineenä»; vastaavanlainen vertailukohde Neuvostoliiton eri kansojen kielille kääntävillä on ollut Belskin venäjännös. Mainittakoon, että Schiefnerin käännokseen tutustui amerikkalainen runoilija Henry Longfellow, jonka pohjoisamerikkalaisten intiaanien runoperintöön pohjautuvassa teoksessa *Laulu Hiawathasta* on vaikutteita Kalevalasta.

Kalevalan monille muille kielille kään-

fäneet henkilöt olivat yhteydessä suomalaisiin kielen tutkijoihin. Ranskalainen kääntäjä Leouzon Le Duc joutui 27-vuotiaana 1842 kotiopettajaksi Helsinkiin Suomessa silloin asuneen kreivi Musin-Puškinin perheeseen. Palattuaan Pariisiin Le Duc julkaisi vuonna 1845 Suomi-aiheisen kirjan, jossa hän kertoi myös Kalevalasta ja esitti proosamuodossa pitkiä oiteita eepoksesta. Vuosina 1846 ja 1850 hän teki vielä kaksi matkaa Suomeen, ja tuloksena oli Kalevalan toisen laitoksen täydellinen suorasanaisten ranskannos, joka julkaistiin vuonna 1867. Käännöstyössä, etenkin alkuperäistekstin sisällön täsmällisessä ymmärtämisessä, Le Ducia auttoi jo mainittu suomalainen C. G. Borg.

Suomensukuaiselle unkarin kielelle Kalevalaa yritti jo 1840-luvulla kääntää tunnettu unkarilainen fennougristi Antal Reguly. Vuonna 1871 Kalevala ilmestyi unkarin kielellä budapestiläisen museotyöntekijän Ferdinand Barnan kääntämänä. Hän oli oppinut suomen kielen, mutta itsensä toteaman mukaan käytti samanaikaisesti Schiefnerin saksannosta. Kriitikot kirjoittavat, että Barna kannatti sanatarkan käännöksen periaatetta, pyrki ilmaisemaan turhantarkkaan suomen kielen lauseopilliset erikoisuudet ja että hänen hankala tyylinsä ei ole kovin runollista. Toinen Kalevalan unkarintaja Bela Vikár muisteli professori Jozsef Budenzin luonnehtineen Barnan käännöstä sutkauksella: se ei ole niinkään paljon Kalevala kuin Barnavala — runojen poetiikasta oli jäänyt jäljelle hyvin vähän. Bela Vikár valmistautui käännöstyöhön perusteellisemmin, oleskeli pitkän aikaa Länsi-Karjalassa, Sortavalassa, eikä ainoastaan opetellut suomen kieltä vaan myös kuunteli runonlaulajia, muun muassa kuuluisaa Petri Shemeikkaa, jonka ovat ikuistaneet teoksissaan suomalaiset runoilijat ja kuvanveistäjät. Palautan tässä mieleen, että tavattuaan Shemeikan säveltäjä Jean Sibelius sanoi: »Tapsin Shemeikassa niin miehekkään ja ylvään muinaishengen, että tuo käyntini ja oleskeluni hänen luonaan on ollut minulle arvokkaampi kuin parhainkaan opintomatmani.» Sibelius tarkoitti matkoja Eu-

roopan musiikkikeskuksiin. Bela Vikárin käännös ilmestyi vuonna 1909, ja siitä on otettu useita painoksia, vaikka hänen jälkeensä Kalevala on käännetty unkariksi kaksi kertaa (1972 ja 1976).

Kalevalan kääntämiseen paneutuivat kielimiesten ohella usein sellaiset henkilöt, jotka ammatinsa suhteen tuntuivat olevan kaukana muinaisrunoudesta. Kalevalan englanniksi kääntänyt W. F. Kirby oli hyönteisten tutkija. Hän ei ollut käynyt koskaan Suomessa eikä Karjalassa. Lontoolainen Kirby tutustui sattumalta lastensa ystävien kautta muinaiskulttuurien tutkijaan E. Cloddiin, jonka yksi kirjoista oli käännetty Suomessa ja joka tämän yhteydessä oli käynyt siellä. Cloddin kautta — itse matkustelematta mihinkään — Kirby kiinnostui vähitellen Suomesta ja Kalevalasta, ryhtyi kirjeenvaihtoon suomalaisten folkloristien kanssa, opetteli suomen kielen (silloin ei vielä ollut suomalais-englantilaisia sanakirjoja, ja hän käytti muita, muun muassa suomalais-saksalaista ja suomalais-ruotsalaista) ja ryhtyi kääntämään runoja alkuteoksesta. Ensimmäinen englanninkielinen Kalevala oli J. M. Crawfordin käsialaa ja se ilmestyi vuonna 1888; W. F. Kirbyn käännös näki päivänvalon myöhemmin — vuonna 1907.

L. Belskin tekemä Kalevalan täydellinen venäjännös julkaistiin vuonna 1889 (Panteon literatury -aikakauslehdessä se ilmestyi 1888). Sitä olivat edeltäneet muiden kääntäjien yritykset. 1840-luvulla Kalevalasta kirjoitti Sovremennik-aikakauslehdessä J. K. Grof, joka tunsu Lönnotin henkilökohtaisesti ja oli kirjeenvaihdossa hänen kanssaan. Vuonna 1847 A. M. Ohman julkaisi Helsingissä venäjänkielisen kirjan Muinaisen suomalaisen eepoksen Kalevalan peruspiirteet. Se sisälsi proosan muodossa esitettyjä episodeja Lönnotin laatimasta eepoksen ensimmäisestä laitoksesta. Sen jälkeen Kalevalaa venäjänsivät F. I. Buslajevin oppilaat. Heidän joukossaan olivat suomalaiset G. Lundahl ja S. W. Hellgren, jotka olivat Buslajevin oppilaina Moskovan yliopistossa. Lundahlin käännöskokeiluja ei julkaistu, mutta Hellgreniltä ilmestyi vuosina 1880—85 kolme

sarjaa Kalevalan runojen venäjännöksiä. Mainitsen vielä E. Granströmin (1881) ja N. A. Borisovin (1889) käännösversiot. Myöhemmin, vuonna 1908 E. Granströmin versio ilmestyi tšekin kielellä B. Prusikin kääntämänä.

Mainittakoon, että myös L. Belski oli F. I. Buslajevin oppilaita ja piti käännöstyönsä aikana tähän yhteyttä. Belski on kertonut, että Buslajev antoi hänelle idean kääntää Kalevala ja Buslajev oli myös yksi valmiin käsikirjoituksen ensimmäisistä lukijoista ja antoi siitä kiittävän lausunnon (käsikirjoitusta arvioi myös J. K. Grot). Belski sisällytti käännökseensä runomuotoisen omistuskirjoituksen opettajalleen Buslajeville.

Kalevalan käännökset ovat tietyllä tavalla olleet sidoksissa aikansa ilmapiiiriin yhteiskunnassa ja kirjallisuudessa. Aika ajoin kääntäjät ottivat aivan tietoisesti tavoitteekseen paitsi tehdä aikalaisilleen ymmärrettäväksi muinaisen runomuistomerkin, myös vaikuttaa mahdollisuuksien mukaan ajan kirjallisuusprosessiin. Esimerkiksi tšekkiläinen kääntäjä Josef Holeček painotti erityisesti Kalevalan kääntämisen seuraavaa seikkaa. Hän aloitti käännöstyön jo 1870-luvun lopussa ja julkaisi ensin yhdeksän runon käännökset eri aikakauslehdissä, mutta hänen oli pakko keskeyttää työnsä joksikin aikaa, koska ei ollut odotettavissa Kalevalan täydellisen käännöksen julkaisumahdollisuutta. Jonkin ajan kuluttua, kun tilanne kirjallisuudessa muuttui, kääntäjä katsoi tarpeelliseksi viedä työ loppuun ja julkaista käännös, vaikkapa omilla varoillaan. Holeček on muistellut sitä aikaa näin: »Työ lepäsi 1880-luvun loppuun. Silloin huomasin, että tšekkiläinen taidetunous kulkee liiaksi Lännen dekadenttisen runouden jälkiä, vahingoksi luonnolliselle ja säännölliselle kehitykselleen. Tämä näytti minusta vaaralliselta sekä tšekkiläisen kansanhengen kehitykselle että tšekkiläiselle kansallisuudelle yleensä. Tämä aikakausi synnytti meillä kirjailijoita, joilla saattoi olla ulkomaalaisia, n. s. kulttuurisanoja 75:een prosenttiin saakka. Tšekkiläinen katosi kokonaan ei-tšekkiläiseen, epäkansalliseen, vieraaseen. Minun käsitykseni mukaan

oli pelastus mahdollinen vain palaamalla kansanrunouteen ja siinä esiintyvään kansankieleen. Kansanrunouden ihailijana ja oman kansankielemme tuntijana tunsin kutsumukseni käännöksien antamisen tšekkiläiselle kirjallisuudelle niiden kansojen kansanrunoudesta, joilla tämä on huomatuin. Ensimmäiseen sijaan asetin suomalaisen runouden, osoittaakseni sillä, ettei minun aikomukseeni liittynyt mitään šovinismia. Kalevala-käännökseni ilmestyi vuosina 1893—1895 omilla varoillani, Tšekkiläisen akatemian avustamana. Käännös sai osakseen mieltymystä, minä olin sillä saavuttanut tarkoituspärsäni. Aatteellisen menestyksen elähyttämänä aloin kääntää vielä Kanteletartakin (valikoimaa). Tämä käännös ilmestyi painosta vv. 1904—1905.» Holeček aikoi kääntää vielä serbialaista, eestiläistä, venäläistä ja gruusialaista kansanrunoutta.

Mitä tulee Kalevalan käännöksiin, niin 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä se käännettiin vielä erälle muille kielille, muun muassa eestin. Valtaosa Kalevalan käännöksistä on kuitenkin tehty meidän vuosisadallamme, enimmäkseen jälkipuoliskolla. Tämän vuosisadan alussa eepos käännettiin ukrainaksi, italiaksi ja tanskaksi; 1920—30-luvuilla liettuaksi, latviaksi, hollanniksi ja japaniksi; 1950—70-luvuilla espanjaksi, islanniksi, norjaksi, armeniaksi, gruusiaksi, slovakiaksi, sloveeniksi, turkiksi ja kiinaksi. Muutamilla mainituista kielistä on nykyään ilmestynyt uusia käännöksiä, jotka ovat uusien kääntäjöpolvien tekemiä. Tämä kertoo, että Kalevala jatkaa edelleenkin vireää elämäänsä ja että sillä on vankka sija maailman kulttuurihistoriassa.

Kalevalan monikielisestä elämästä johtuu, että yleiskulttuurillisen problematiikan ohella on olemassa puhtaasti käännösproblematiikka, joka on yhtä laaja ja kiinnostava. Ja sitäkin voidaan ja pitää tutkia historisesti. Erälle kielille — venäjän, saksan, englannin, ruotsin, eestin, unkarin, italian ja japanin kielelle — Kalevalaa on käännetty monta kertaa. Uusia painoksia varten vanhoista käännöksistä on toimitettu ja muokattu uusia. Käännöksillä on oma historiansa, myös

niiden elämä on jatkuvasti kehittyvä prosessi.

Käännettäessä Kalevalaa mille kielelle tahansa ja missä hyvänsä käytännön tarkoituksessa on käsitykseni mukaan tärkeätä ottaa alusta alkaen huomioon kaksi peruseikkaa: ensinnäkin, se on runoutta ja, toiseksi, arkaaista runoutta. Kummallakin on omat seurauksensa.

Loputtomat kriittiset väittelyt runouden kääntämisen mahdollisuudesta tai mahdottomuudesta johtuvat siitä seikasta, että runokieli on metaforista eikä sitä voida kääntää sanatarkasti toiselle kielelle. Kielentutkijat ja käännosteoreetikot erottavat kahdenlaisia sanamerkityksiä. On perusmerkityksiä (niin sanottuja denotaatioita), jotka viittaavat enemmän kielen ulkoiseen maailmaan, sen konkreettisiin esineisiin ja ilmiöihin. On myös lisämerkityksiä (konnotaatioita), jotka ovat kuvaannollisia ja joiden tarkoituksena on ilmaista tajunnan assosiativista toimintaa. Monet sanat voivat sisältää, jopa irrallaan kontekstista, perusmerkityksen ohella konnotaatioita, mahdollista vertauskuvallisuutta ja kuvaannollisuutta. Esimerkiksi venäläiset sanat лиса 'kettu', орел 'kotka' ja лев 'leijona' voivat tarkoittaa myös ihmisiä. Kuitenkin sanojen perusmerkitysten ollessa yhtäpitäviä eivät sanojen lisämerkitykset eri kielissä käy lähestulkoonkaan aina yhteen, ja tästä johtuvat kaikki vaikeudet. Konnotaatioilla on valtava merkitys jo tavallisessa arkikielessä, saati sitten runouden metaforisessa kielessä. Merkitseehän itse termikin »metafora» vertaukseen perustuvaa kielellistä kuvailmausta, toisin sanoen sellaista ilmaisumuotoa, jossa sanat saavat uuden, oudon merkityksen. Tyytymättä vain sanojen perusmerkityksiin runous pyrkii ammentamaan niistä uusia ja uusia merkitysvivahteita. Runoilijoille on aivan luonnollista etsiä »omaa ainoata sanaa», se on heidän taiteensa sääntö.

Olipa aito runoteos meidän sielullemme kuinka avoin tahansa ja järkyttipä se sitä miten tahansa, uumoilemme siinä aina sellaisia syvyyksiä, jotka uhkaavat jäädä meiltä huomaamatta useammankin luentakerran jälkeen, ja vasta kun sie-

lunelämämme saa uusia kokemuksia, me perehdyimme vähitellen noihin syvyyksiin.

Näin muodoin alkuperäisteoksen kyllin syvällisen ymmärtämisen ja tutkimisen ongelma on kääntäjälle ensisijaisen tärkeä.

Eeppisiin kansanrunoihin perehdyttäessä on sitäpaitsi otettava huomioon, että ne ovat hyvin arkaaisia. Ne syntyivät ja elivät periaatteellisesti toisenlaisena kulttuurillis-historiallisena aikakautena, sellaisen ihmisten keskuudessa, joiden elinolot ja maailmankatsomus olivat aivan toisenlaiset kuin nykyisin. Ennen muinoin epiikassa käytetyillä sanoilla saattoi olla toinen merkitys kuin samoilla sanoilla on nykyään. Koska eepiset aiheet säilyivät kansan suussa monia vuosisatoja (ja otaksutaan että jopa tuhansia), ei niiden sanaston ja vertauskuvien merkitys voinut olla kehittymättä ja muuttumatta. Merkkejä näistä muutoksista havaitaan eepisisissä runoissa.

Tiedetään, että arkaaisessa runoudessa on vielä säilynyt muinaisten ihmisten mytologisten mielteiden vaikutus. Alkukantainen mytologinen tajunta oli vielä verraten synkretistinen, jakautumaton, joka ei tehnyt selvää eroa luontoon kuuluvan ja sosiaalisen, luonnollisen ja yli-luonnollisen, aineellisen ja henkisen välillä. Myös käsitykset tilasta, ajasta ja maailmankaikkeudesta olivat omaperäiset. Asiantuntijoiden mukaan arkaainen mytologinen tajunta tuntee vain täytetyn ja esineellisen tilan — esineiden ulkopuolella sitä ei ole, koska ei ole vielä käsitystä jatkuvasta, loputtomasti ja kautuvasta ja esineistä erillään olevasta tilasta. Tila ja aika muodostavat elimellisen yhtenäisyyden — niin sanotun kronotoopin, kaikki tapahtuu »tässä» ja »nyth», sen ulkopuolelle muinainen tajunta ei tilaa ja aikaa kuvitellut*.

Antiikin kulttuurin tutkijat ovat todenneet melko yleisesti (joskin ovat sellittäneet eri lailla) sen seikan, että paitsi antiikin taide, myös itse maailmankatsomus olivat erittäin plastisia. Kaiken

* Ks: Mify narodov mira, 2. osa, M., 1982, s. 340.

olevaisen veistoksellinen »aineellistuminen» oli perustana antiikin ihmisen kaikissa käsityksissä — myös avaruutta, jumalia ja ihmisiä koskevissa. Tämän yhteydessä suomalainen filosofi ja akateemikko G. H. von Wright on korostanut, että antiikin tajunnalle olivat aivan vieraita nykyiset, korkeimmassa määrin rationalisoidut ja abstrahoidut käsitykset paikasta ja ajasta. Antiikin ihmisen käsityksen mukaan maailma koostui kappaleista, itse avaruuskin oli kappale, sitä, mikä ei ollut kappaleiden täyttämä, ei yksinkertaisesti ollut. Aristoteleen mukaan avaruus on nimenomaan kappaleiden yhdiste, »tyhjää» avaruutta hän ei tunnustanut. Myös antiikin matematiikan perustana oli plastisuuden periaate, se oli läpikotaisin geometrista ja stereometristä, luonnollisilla luvuilla oli »aineellinen» merkitys, niiden avulla laskettiin ja mitattiin luonnollisia esineitä. Antiikin ihmisten oli vaikea käsittää liikettä jatkuvana prosessina, se tajuttiin jonakin näennäisenä, todellisia olivat vain lepotilassa olevat kappaleet, kun ne nähtiin »tässä» ja »nyt». Ja kuten kappaleiden välillä oli tyhjiys, niin oli aikakatkoja tapahtumien välillä, jotka esiintyivät vain nykyajassa, useista nykyhetkistä koostuvana ketjuna. »Antiikin ihminen eli siinä määrin omassa ajassa, että me emme pysty sitä enää kuvittelemaan. Historiallisen perspektiivin puuttuminen melkein kauhistuttaa meitä... Alkuperäisessä muodossaan antiikin historiografia on vain episodien esittämistä — ilman sisäistä »historiallista yhteyttä», kirjoittaa G. H. von Wright.*

A. F. Losev, yksi huomattavimmista neuvostoliittolaisista antiikin estetiikan tutkijoista, on kirjoittanut koko antiikin tajunnalle ominaisesta »kuvanveistotyylistä», jossa »oleminen on jähmettynyt kauniiksi veistokseksi, eikä mikään historia eivätkä mitkään periaatteelliset muutokset sitä järkytä. Se on kahlittu ikuisesti itseensä». Ja vielä lainaus, jossa vertaillaan antiikin tajuntaa nykyiseen: »Nykyihminen ei voi kuvitella maailmaa äärellisenä. Tähtitieteelliset teoriat, joissa yritetään kuvitella maailman avaruudellista äärellisyyttä, ovat

epäselviä nykyiselle tajunnalle, vaikeita todistaa ja kohtaavat yleisen vastarinnan. Sen täydellinen vastakohta on Homeros. Homeroksen maailmankatsomuksen pohjautuu todellisuuden plastisineelliseen tulkintaan. Ja homeroslaisen avaruuden rakenne on havainnollinen näyte tästä tulkinnasta. Sekin on luonnollisesti kappale ja kappaleena se on äärellinen, ts. sillä on oma muoto tai figuuri.»**

Tällainen maailmankäsitys löi leimansa koko muinaisen runouden kuvaannolliseen kieleen, kun taas nykyiset kirjakielen ovat etääntyneet liian kauaksi tuosta arkaaisesta maailmankäsityksestä kyttäkseen välittämään sen täysin vastavasti. Nykyiset kirjakielen, niiden sanastolliset ja lauseopilliset kategoriat ovat vuosisatoja kestäneen ihmisälän suunnattoman analyttisen työn tulos. Kansanrunouden kääntäjät kohtaavat hyvin usein muinaisen kuvakielen sellaisia erikoisuuksia, joita on kovin vaikeata, ehkä mahdotontakin ilmaista nykykielen keinoin. Sattuu virheitäkin, koska ei tiedetä erikoisuuksia. Esimerkiksi Kalevalan kääntäjät rikkovat totuutta vastaan, kun ottavat käännöstekstiin mieltävaltaisia määritteitä (kuten »ääretön meri») tahikka käyttävät liikaa sellaisia sanoja kuten »nyt», »silloin», »sitten», »lähellä», »kaukana» tms. Kääntäjät käyttävät noita sanoja että runomitta säilyisi tai että teksti tulisi nykylukijan kannalta syntaktisesti selvemäksi.

Kuitenkin jos ajatellaan syvällisemmin, tuollaiset mielivaltaiset sanat ovat vieraita muinaisille käsityksille ajasta ja tilasta. Muinainen tajunta sellaisena kuin se on heijastunut eepissä kansanrunoudessa, ei vielä tuntenut sellaisia käsitteitä, kuin lineaarinen tila- ja aikaperspektiivi. Kansanrunouden kronotoopin sääntöjen mukaan kaikki kuvattavat tapahtumat ovat »tässä» ja »nyt», eikä ole vielä tarvetta tehdä eroa sellaisten suhteiden välillä kuin »lähellä» ja »kauka-

* G. H. von Wright. Ajatus ja julistus. Porvoo. 1974. s. 154—164.

** A. F. Losev. Istoriija antitšnoi estetiki (rannaja klassika). M., 1963, s. 54, 168.

na», »silloin» ja »myöhemmin». Kaikki on kuin yhdessä polttopisteessä, saman välimatkan päässä, samoin kuin eepoksen kuvaustapa ei vielä huomaa biologisen ajan kulkua: sankari on joko aina vanha (Väinämöinen) taikka aina nuori (Lemminkäinen). Eepoksen tajunnassa ei ole vielä käsitystä tilan äärettömyydestä, sen vuoksi »rannaton meri» ja »raja-ton etäisyys» ovat pikemminkin peräisin 1700- ja 1800-luvun romanttisesta sanastosta kuin arkaaisen runouden tyylissä. Sentyypiset sanat »nyt», »sitten», »lähellä» ja »kaukana» edellyttävät analyttistä ajan ja paikan tajuaamista, niiden abstrahoimista välittömästä eepisestä tapahtumasta sekä huomion kiinnittämistä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisiin yhteyksiin. Tämä ei ole vielä ominaista arkaaiselle runoudelle.

Näyttääkseni yksityiskohtaisemmin, millaisia ongelmia muinaisen runouden, tässä tapauksessa Kalevalan, kääntäjillä on, kävin läpi kymmenkunta käännöstä hallitsemillani kielillä ja vertailin niiden luonteenomaisimpia sanankäytön tapauksia. Käännösten joukossa oli kaksi venäjänkielistä: L. Belskin sekä N. Laineen, M. Tarasovin, A. Titovin ja A. Hurmevaaran käännös O. W. Kuusisen kokoamasta Kalevalan runoutta laitoksesta; kaksi saksalaista (W. Steinitz sekä L. ja H. Fromm), Kalevalan W. F. Kirbyn englanninnos (v. 1970) sekä vuonna 1977 ilmestynyt K. Bosleyn englannintama eepisten kansanrunojen kokoelma; A. Annistin eestinkielinen (1939), B. Collinderin ruotsinkielinen (1948), F. Ohrtin tanskankielinen (1907) ja A. L. Flifletin norjankielinen käännös (1967).

Sen lisäksi katsoin läpi Helsingin yliopistossa säilytettävän kansanrunoussannaston kortiston, joka on laadittu karjalais-suomalaisien runojen moniosaisen julkaisun (kaikkiaan kolmekymmentäkolme osaa, julkaistu v. 1908—48) pohjalta. Kortisto antaa tiedot siitä, kuinka usein, missä kontekstissa ja missä syntaksisessa asemassa kutakin sanaa runoissa tavataan.

Minua kiinnosti kaksi asiaa: ensinnäkin, yhden ja saman kansanrunossa käy-

tetyn sanan merkityksen vaihteluaste eri asemissa ja, toiseksi, ne keinot, joilla kääntäjät ovat nämä vaihtelevat sanavihteet ilmaisseet nykykirjakielissä.

Saman sanan merkitys muinaisessa kansanrunoudessa ja nykykirjakielissä ei käy useinkaan yhteen. Esimerkiksi kansanrunoudessa esiintyvillä »laululla», »runolla» ja »sanalla» on nykykirjakielisiin merkityksiin verrattuna laajempi, usein yhtenäinen monimerkityksinen sisältö. Kansanrunoudessa »laulu», »runo» ja »sana» voivat sisältää maagisen ja arkipäiväis-inhimillisen, mytologisen ja esteettisen merkityksen. Molemmat ovat arkaaisessa semantiikassa vielä verrattain yhteenivoutuneita ja jakamattomia.

Kuitenkin samoilla sanoilla ei muissa paikoissa ehkä olekaan maagista merkitystä, kaikki riippuu kontekstista, siinä missä määrin muinaisen sanan merkitys on ollut altis myöhemmälle kehitykselle. Saman sanan merkitys saattaa kontekstista riippuen vaihdella suuresti. Sanalla voi olla selvästi maaginen, vähemmän maaginen eikä lainkaan maaginen merkitys.

Tuon esimerkkinä sanan »tarkka» — kolmessa erilaisessa kontekstityypissä ja vastaavasti kolmessa erilaisessa merkityksessä.

On otettava huomioon, että nykysuomen kirjakielissä »tarkka» merkitsee sanakirjojen mukaan »yhdenmukainen», »täsmällinen», »oikea», »eksaktinen» — tätä synonyymiriviä voidaan jatkaa ja täsmentää edelleen, mutta kuitenkin mainitun semantiikan puitteissa. Kansanrunojen kontekstissa sana »tarkka» saattaa tämän semantiikan ohella merkitä jotain muutakin. Eräissä itämerensuomalaisissa (eestin, karjalan ja vepsän) kielissä tämä sana merkitsee nykyäänkin »viisasta».

Kansanrunojen ensimmäisen tyyppin (luultavasti vanhimman) kontekstissa »tarkka» merkitsee »viisasta» maagisessa mielessä. Substantiivin asemassa se on »taikuri», »noita», »tietäjä», »viisas ennustaja», vastaavanlainen merkitys tällä sanalla on myös adjektiivin asemassa. Esimerkkejä: »Tapiolan tarkka ukko», »tarkka takoja», »tarkka taitaja», »tarkka

tammi». («Tapiolan viisas ukko», «velho-takaja», «taitava ennustaja», «taikatammi»). Palstatilan säästämiseksi en esitä laajempia lainauksia, joissa »maaginen» merkitys käy kyllin selvästi ilmi kontekstista.

Miten on asianlaita käänöksissä?

Läpi käymissäni käänöksissä »tarkka» sanan muinaista merkitystä ei läheskään aina ilmaista. Esimerkiksi eoppisten runojen englanninkielisessä antologiassa luemme »careful Tapiola», toisin sanoen, on tuotu esille suomalaisen »tarkka» sanan nykyaikainen merkitys. »Taikatammi» käännetään »mahtava tammi» (steadfast oaktree). Useissa käänöksissä muille germaanisille (saksan, tanskan ja norjan) kielille »Tapiolan viisas ukko» on käännetty adjektiiveiksi »wache» ja »vagtsom» (valpas, tarkkaavainen), mikä on niin ikään lähellä suomen sanan »tarkka» kirjakielistä merkitystä. Määritteet »бодрый» ja »строгий» («valpas» ja »tiukka») esiintyvät myös O. W. Kuusisen kokoaman laitoksen kääntäjillä.

Sen sijaan toisella englannintajalla, W. F. Kirbyllä, luemme: »Sage of Tapiola» («Tapiolan viisas»), ja tämä vastaa paremmin »tarkka» sanan muinaista merkitystä. Myös saksalaiset kääntäjät eräissä tapauksissa kääntävät »parempi laulaja, tarkempi taitaja» — »ein bessrer Zaubersänger, ein stärkrer Sprüchekenner» — korostaen »taianomaista laulanta» ja »taianomaista tietämistä».

Saman tien totean, että kansanrunojen sanaa »virsikäs», joka on merkitykseltään lähellä maagista tarkka-sanaa, ei aina käännetä oikein. Eräässä saksannoksessa luemme taianomaisesta manaa-jasta ja loitsijasta Vipusesta: »Vipunen, der Liederreiche, er, der krafferfüllte Alte». Tässä on suunnilleen sama epä-tarkkuus kuin kääntäjäröyhmän venäjän-nöksessä: »Старец, знавший много песен, Випунен, силач могучий». Ei ole otettu huomioon laulujen taikavoimaa, »voiman» maagista luonnetta. Tarkempi on toinen saksannos: »Vipunen, der Weisenreiche, alter Mann, der reich beraten». Oikeampi on myös L. Belskin venäjännös: »Випунен, старик могучий, заклинатель-песнопевец».

Nyt siirryn tarkastelemaan sanan »tarkka» toista kansanrunojen kontekstissa esiintyvää käyttötapaa. Toisen tyyppin tapauksissa maaginen merkitys on vielä osittain säilynyt, mutta vain jäännöksenä, suuresti heikentyneenä. Esimerkiksi, kun tämäntyyppisissä konteksteissa on puhe eoppisista sankareista Väinämöisestä tai Lemminkäisestä, on vielä ilmeistä, että he ovat taikalaulajia ja että heidän sellaiset ominaispiirteensä kuin tarkka näkö, herkkä korva ja terävä järki ovat nekin taianomaisia. Kuitenkin siinä konkreettisesti paikassa, jossa toisen tyyppin esimerkkien »tarkka» esiintyy, arkaainen semantiikka on jo suuresti himmennyt, sen on syrjäyttänyt uudempi semantiikka, joka lähentelee sanan nykymerkitystä. Esimerkiksi »tarkka korva», »katsoa tarkoin» ja »ilmaista tarkka tosi». Näissä tapauksissa englannin kielen »careful» ja saksan kielen »wache» ovat jo paljon sopivammat.

Ja lopuksi, kolmannen tyyppin esimerkeissä kansanrunojen »tarkka» on sellaisessa asemassa, jossa maagista semantiikkaa ei ole lainkaan eikä oleteta olevan. Väinämöisen Pohjolan väelle esittämään kysymykseen, osaako kukaan heistä laulaa, muuan »ukko uunilta» vastasi vältellen lauluäänien puuttumiseen vedoten: »Tuot en tarkoin tunnekana, mikä sorti suuren äänen.» Taikka toisessa runossa äiti neuvoo Lemminkäistä tämän aikoessa lähteä kutsumattomana vieraana Pohjolaan: »Ei sua kufuttu sinne, ei tarkoin tahotakana!» Näissä esimerkeissä kansanrunon »tarkoin» vastaa täysin nykyistä kirjakielen sanan merkitystä. Sama pätee häälauluun, jossa morsianta neuvotaan nousemaan aamulla miehen talossa aikaisemmin ja menemään maata myöhemmin, olemaan nopeaälyinen ja herkkäkorvainen, eikä nukkumaan kukonkiekuntaa kauemmin («pää tarkka», »korvat tarkat»). Tässä kaikki tapahtuu arkisella tasolla, morsian on aivan tavallinen talonpoikaistyttö tavallisine kotihuolineen, ilman maagisuuden merkkejä.

Kuten huomaamme, kansanrunojen monivuosisafaisen elämän kuluessa sen sanaston semantiikka on ollut historialli-

sesti liikkuva ja on läpäissyt monimutkaisen evoluution. Nykykirjakielille käännettäessä suurimpia vaikeuksia on ehkä tämän semantiikan vanhimpien kerrosten tulkinna: nykykielissä ei ole sanoja, joiden merkitysasteikko olisi vastaavanlainen.

Muinaisen runouden kääntäjien eteen nousee joka tapauksessa kysymys heidän työnsä tarkoituksesta: pitääkö käännökseen ilmaista mahdollisimman täydellisesti alkutekstin historialliset erikoisuudet ja sen periaatteellinen eroavuus nykyrunoudesta vai päinvastoin lähentää se siinä määrin nykyisiin käsityksiimme, että tuo eroavuus katoaa melkein täydellisesti? Kääntäjillä ja käännöstyön teoreetikoilla on tämän suhteen eriäviä mielipiteitä. Toiset ovat käänöksissään suu-

resti loitonneet alkuperäisteoksesta (näihin käännöksiin, mikäli osaan päätellä kuuluu mm. vuonna 1974 ilmestynyt J. Michalskin tekemä puolankielinen Kalevala); toiset pyrkivät suurempaan tarkuuteen. Kuitenkin historiaan pohjautuva alkuperäistekstin tarkastelu auttaa ymmärtämään sitä syvällisemmin ja on joka tapauksessa hyödyksi. Pelkkä historiallinen perehtyminen on tietenkin riittämätöntä kaikkien käännösongelmien ratkaisemiseksi, mutta aluksi on tärkeää saada varma käsitys siitä, millaisen runouden kanssa kääntäjä on tekemisissä.

Kalevala on muinainen ja samalla elävä kulttuuriperintö. Yhä uudet käännökset kertovat sen jatkuvasta elämästä.

Suomentanut Aili Reffije

Taiteilija Tamara Jufa. Kalevala-kuvitusta.

